

הדרמה הליטורגית היא שֶׁלִּבּוֹ הראשון של התיאטרון המערבי הכתוב בימי הביניים – מן המאה התשיעית ועד המאה ה-13. ראשיתה בצרפת ומשם עברה והתפשטה ליתר ארצות מערב אירופה. השם עצמו מעיד כי תיאטרון זה צמח מן הפולחן והתפילה הנוצריים והיה משולב בהם. זו צורה תיאטרונית ראשונה באירופה לאחר כמה מאות שנים של אי-פעילות תיאטרונית בחוגי המשכילים. התיאטרון היווני והרומי הקדום היו ידועים למשכילים בימי הביניים ככתבים עתיקים, אך לא היו בבחינת מורשת תיאטרונית חיה. מאידך היה קיים תיאטרון עממי של גאיארדים, זינגלרים ועוד צורות עממיות של בידור בכיכר השוק – תיאטרון נייד ששילב בתוכו את כל האלמנטים של תקשורת ההמונים בזמננו: קרקס, חדשות, סיפורים ושירים, מחול ונגינה וכו'. אך המלל של תיאטרון זה לא הועלה על הכתב.

ראשיתה של הדרמה הליטורגית מקבילה להופעת הטרופוס (Tropus), שהוא חיבור טקסטים חדשים ואחר כך גם מנגינות חדשות להעשרת רפרטואר התפילות הגרגוריאני, הכול כמובן בלטינית, שפת התפילה והפולחן. די לחבר טרופוס כזה בצורת דיאלוג בין דמויות היסטוריות ולתתו בפי כמרים המשחקים-מייצגים דמויות אלו על רקע רמזי תפאורה והרי לך – עקרונית – תיאטרון.

לגבי הכנסייה היה בכך עוד אמצעי למשיכת קהל המאמינים ובעיקר לקירובם אל הטקסט ואל העלילה, שכן השפה הלטינית נעשתה אז פחות ופחות מובנת להמונים והמאה התשיעית היא בבחינת מפנה בשטח זה. בוועידת טור (Tours) בשנת 813 הותר ואף הומלץ לשאת דרשות בכנסייה בשפת המקום ולא בלטינית למען יבינו אותן ההמונים. אז גם הופיעו הכתבים הראשונים בשפת המקום – צרפתית עתיקה (842 – Serments de Strasbourg). המחשה חזותית של עלילות קדמוניות סייעה רבות להבנה ולקירוב.

המחזות הראשונים קשורים, כמובן, בישו הנוצרי ומתמקדים על כן בשני החגים הנוצריים המרכזיים: חג הפסחא – עלילות מותו ותחייתו, וחג המולד – עלילות הבשורה, הלידה והברכות. כיוון שעלילות אלה מסופרות או נרמזות ממילא כך או אחרת בטקסט התפילה עצמו, שילוב המחזות בליטורגיה הוא אורגני לחלוטין: מציגים אותם כהמשך ישיר לתפילה וסיומם מוביל אל המשכה של התפילה. הם השתלבו בדרך כלל בתפילה החגיגית ביותר בשבוע – תפילת יום א' בבוקר. ה"מחזה" הראשון מהמאה התשיעית הוא הטרופוס הידוע Quem queritis, שהוא דיאלוג קצר ביותר בין שלוש נשים, המחפשות את קבר ישו, לבין המלאך השומר עליו (למותר לומר, כי כל התפקידים שוחקי על-ידי גברים בלבד – כמרים או פרחי כמורה).

עד-מהרה צמחו ניגודי אינטרסים לגבי הדרמה הליטורגית בין שלטונות הכנסייה, שכל מטרתם למשוך את קהל המאמינים אל הכנסייה ואל האמונה והדגש אצלם על **ליטורגית**, לבין קהל זה, שאהב יותר את ה**דרמה**. כך מתחילים לחבר הצגות, שעיקרן בעלילתן ואשר קשרן אל הליטורגיה נעשה יותר ויותר רופף עד שהפך להיות בבחינת תירוץ בלבד. **מחזה דניאל** המפורסם מן המאה ה-12 מעיד על שלב זה, וזאת מכמה בחינות: א) מציגים אותו צעיר העיר בֶּוֹבֶה (Beauvais) ולא דווקא כמרים, כמצוין במפורש בפרולוג; ב) יש בו כבר פה ושם קטעי טקסט (קצרים, אמנם) לא בלטינית אלא בשפת העם, הצרפתית של אז; ג) עלילתו אינה נוצרית בעיקרה, אף כי רעיונה המרכזי – קבלת המונותאיזם על-ידי עמים עובדי אלילים. וכדי לחזור אל התפילה בא בסיום המחזה שליח ומבשר על הולדת ישו בבית-לחם. מי שמחפש כאן אמת היסטורית אל

ירחיק לכת: כל הדרמות הליטורגיות מלאות אנכרוניזמים וקפיצות של מקום וזמן כמו באגדה, וכך מתקשרת העלילה ומובילה אל תפילת *Laudamus te*. זו דוגמה מן הראשונות של צורת-ביניים, המכונה דרמה ליטורגית-למחצה.

צורה תיאטרונית זו קיבלה יותר ויותר עצמאות דרמטית והיא הלכה ונשמטה מידי הכמרים ומפיקוח הכנסייה. לכן היא הולכת ודועכת במאה ה-13 ומפנה את מקומה לצורה חופשית יותר, פחות ליטורגית ויותר דרמטית – **המיסטריה** (עדויות בכתב על אלה מצויות החל מן המאה ה-15). המיסטריות מוצגות מחוץ לכנסייה, בכיכר שלפניה, שהיא הכיכר המרכזית של כל עיר ועיירה. מספר המשתתפים בהן רב יותר וצדה החזותי מודגש בתפאורה עשירה וריאליסטית ככל האפשר. עלילותיה אינן קשורות בתפילה, אך לקוחות לרוב מתוך פרשת חיינו של ישו. הפסיון הוא המיסטריה הרווחת ביותר וזכר למסורת זו – הצגת Oberammergau, המפורסמת לשמחה, המוצגת עד היום במקום זה בבוואריה; וכן מתוך התנ"ך, עלילות שאינן קשורות בהכרח בעיקרי האמונה הנוצרית.

כל הידוע לנו כיום על הדרמה הליטורגית מבוסס על כתבי-היד של מחזות, שנשתמרו בספריות מנזרים, בעיקר במרכז צרפת – Fleury, Limoges, Tours, Orleans. מחזות אלה נשתמרו בחלקם עם נעימות, המאפשרות פענוח מוזיקלי חלקי לפחות.

מבוא ביבליוגרפי לנושא נרחב זה אינו יכול לכלול אלא ראשי-פרקים או מוטב לומר קצות-חוטם של עיקרי הכתובים, שמהם יוכל הקורא המעוניין לפנות בשיטת השרשרת אל הסעיף המעניין אותו. פרט לכתבים כלליים חשובים, נשתדל להדגיש בו שני היבטים במיוחד: המוזיקה והתנ"ך, מה שקרוי בלשון הגויים הברית הישנה. לא נציין כאן את הספרים, המטפלים במוזיקה של ימי הביניים בדרך כלל. ברור שכל אחד מהם מכיל פרק כלשהו על הדרמה הליטורגית, ביתר הרחבה או צמצום לפי ממדי הספר וגישת מחברו.

I. ביבליוגרפיות. הספר הממצה ביותר בשטח זה הוא ספרו של Stratmann, וממנו יסתבר עד כמה מאכזב ההיבט המוזיקלי של הדרמה הליטורגית מבחינת הספרות, המוקדשת לו עד כה. לספרו של Bossuat יש שני עדכונים מאוחרים (האחרון ב-1960). ספרו של קאבין, שהוא המוקדם יותר, הנו היחיד, המלווה כל ציון של ספר בהערות ובמידע אלמנטרי.

II. ספרים כלליים – ספר-היסוד הקלאסי על הדרמה הליטורגית הוא Young, הכולל גם את הטקסטים של כל המחזות בשפת המקור. כספר-מבוא, קצר ותמציתי, מתאים ספרו של פראנק. ספריו של גוסטב כהן נותנים הרבה חומר רקע חשוב, אף אם חלקה של המוזיקה בין כל אלה דל ומאכזב. בספרו של קולינס ימצא הקורא בנספחות רשימה מלאה של י"ח המחזות שנשתמרו עם מוזיקה וכן ציון מדויק של מקורותיהם.

III. מבין האנתולוגיות וההוצאות ארבע הראשונות בלבד הן עם מוזיקה. ספרו של קוסמייקר (Coussemer) הוא עד היום האנתולוגיה הממצה ביותר, לפחות מבחינת המוזיקה, אף כי חלפו למעלה ממאה שנים מאז הופעתו. ספרו של טינטורי הוא מופת של הגשת כתב-יד לקורא בן-זמננו. מדובר בכתב-היד החשוב ביותר מבחינת הדרמה הליטורגית, ובו שמונה מתוך שמונה-עשר המחזות, שנשתמרו עם מוזיקה. הוא כולל את תצלומי כתב-היד (פקסימיליות), טרנסקריפציות, טקסטים וכן דברי הסבר (באיטלקית). ספריו של נוח גרינברג יצאו לאור בעקבות ביצועים

והקלטות (בחברת Decca) והם שחזורים, המיועדים לביצוע בן-זמננו עם מבואות והסברים. ספרו של רוטשילד חורג מנושא הדרמה הליטורגית, שכן הוא עוסק במיסטריות, אך הוא קובץ יחיד במינו של כל המיסטריות, שנושאייהן לקוחים מן התנ"ך – החל באדם הראשון וגמור באסתר המלכה.

IV. המאמרים עשויים להוכיח לקורא עד כמה אנו כמגששים עדיין באפלה בנושא הדרמה הליטורגית, עד כמה מרובה הסתום על הברור, אך בכל-זאת הם מאירים את הנושא לפי מידת האפשר כיום. המאמר של בוקופצר (Bukofzer) אמנם אינו מוקדש לדרמה הליטורגית, אך הוא מבהיר מאוד את גישת אמני ימי הביניים אל אמנותם ומסביר את ערכה הסמלי של המוזיקה כמשרתת את הרעיונות ולא כאמנות בפני עצמה.

סוף דבר 2014 : הפירוט הביבליוגרפי של 1975 ודאי מיושן להיום. כיוון שלא המשכתי לעדכן, הקורא של ימינו ימצא במרשתת ובאנציקלופדיות השונות המצויות בה או מחוצה לה את מבוקשו. אך הספרים שנזכרו לעיל הם עדיין ספרי יסוד בחקר הנושא.